

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ І
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

ГРАНІ

*До 150-річчя з дня народження
академіка Д.І.Яворницького*

5 (43) вересень - жовтень `2005

ГРАНІ

5(43)

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор
С.А.Квітка
Заступники головного
редактора:
С.В.Шевцов
К.М.Колесников

Комп'ютерне макетування:
Є.В.Комісаров
Інформаційний відділ:
І.В.Мешкова
Директор:
Н.В.Гусаревич

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

А.Г.Болебрух	— д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук
П.І.Гнатенко	— д.філос.н., проф., член-кор. Академії пед. наук України
В.Г.Городяненко	— д.і.н., проф.
В.Д.Демченко	— д.філол.н., проф.
В.М.Денисенко	— д.політ.н., проф.(Львів)
В.В.Іваненко	— д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук
М.М.Карабанов	— д.і.н., проф. (Київ)
Ф.М.Кирилюк	— д.філос.н., проф.(Київ)
С.О.Макеєв	— д.соц.н., проф.(Київ)
С.М.Наумкіна	— д.політ.н., проф. (Одеса)
В.О.Панфілов	— д.філос.н., проф.
Ф.І.Прокоф'єв	— д.філос.н., проф.
В.І.Пронякін	— д.філос.н., проф.
В.І.Патрушев	— д.соц.н., проф. (Москва)
С.І.Світленко	— д.і.н., проф.
В.І.Судаков	— д.соц.н., проф.(Київ)
Є.І.Суїменко	— д.філос.н., проф.(Київ)
О.С.Токовенко	— д.філос.н., проф.
Ф.Г.Турченко	— д.і.н., проф.(Запоріжжя)
О.А.Удод	— д.і.н., проф.
Г.П.Щедрова	— д.політ.н., проф.(Луганськ)
В.К.Якунін	— д.і.н., проф.

РЕДАКЦІЙНА РАДА

П.О.Куделя	— заступник Дніпропетровського міського голови
М.В.Поляков	— д.фіз.-мат. н., проф.
Г.І.Осадча	— д.соц.н. проф.(Москва)
Кен Робертс	— проф. соціології Ліверпульського університету (Великобританія)

Постановами президії ВАК України альманах внесено до переліку наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт з соціологічних наук (протокол №1-05/7 від 09.06.99), історичних наук (протокол №3-05/11 від 10.11.99), філософських наук (протокол №2-02/2 від 09.02.2000) та політичних наук (протокол №2-05/9 від 14.11.2001).

Адреса: вул. Леніна, 14, к.5
Дніпропетровськ, 49000, Україна
Тел.: (056) 744-01-90
Тел./Факс: (056) 744-38-35
E-mail: grani@miac.dp.ua

Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету
Протокол № 3 від 20.10.05

Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах

Друкується з березня 1998 року

Засновники:
Дніпропетровський національний університет,
Центр соціально-політичних досліджень

Свідоцтво ДП № 637
від 13.04.99

Редакція не завжди поділяє думки авторів та не відповідає за фактичні помилки, яких вони припустилися.

Передрук — тільки з дозволу редакції.

ДО 150-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АКАДЕМІКА Д.І.ЯВОРНИЦЬКОГО

I. ПОСТАТЬ Д.І.ЯВОРНИЦЬКОГО НА ТЛІ ІСТОРИЧНОЇ ЕПОХИ	
Абросимова С.В. Дмитро Яворницький: образ ученого в контексті минулого і сучасного	3
Світленко С.І. Біля витоків українського національного самоусвідомлення в дореволюційному Катеринославі	11
Стороженко І.С. Методологічні аспекти творчої спадщини Д.І.Яворницького	21
Айтов С.Ш. Дослідження історії запорозьких козаків Д.І.Яворницького і теорія «прикордонних» цивілізацій	22
Грачевська Т.О. Постаць П.Конашевича-Сагайдачного в оцінках П.Феденка і Д.І.Яворницького: спроба компаративного аналізу	26
Тележняк К.О. Д.І.Яворницький у стосунках з батьками	29
Кочергін І.О. Д.І.Яворницький і О.М.Поль: долі, пов'язані з історією Придніпров'я	32
Синельников В.В. Д.І.Яворницький у колі фаліівських друзів	33
Цимлякова Т.М. До біографії Д.І.Яворницького	37
Анцишкін І.В. Образ Яворницького у спогадах Павла Коппа	41
Буряк В.В. Михайло Карасьов і Дмитро Яворницький	45
Василенко Н.Є. До історії написання повісті Д.Яворницького «Наша доля — Божа воля» (за епістолярними джерелами)	48
Голубицька Г.А. Листування Д.І.Яворницького: поштові аспекти	52
Шапаренко Т.І. Кореспондент Д.І.Яворницького Петро Ган	55
Перкова А.І. Родина Тушканів як кореспонденти Д.І.Яворницького	58
Чабан М.П. Кореспондент Дмитра Яворницького - князь Олексій Орбеліані	63
Овчинникова Л.П. Кореспондент Дмитра Яворницького — Олекса Коваленко	65
Чергик Н.Ю. Євгенія Євенбах і Дмитро Яворницький	68
Єфимов В.Б. Дмитро Яворницький та Василь Хитько: з любов'ю до України	70
Карасенко В.Ю. Повість Григорія Бабенка «Шляхом бурхливим. Повість кінця XVII століття» і Дмитро Яворницький	73
Лазебник В.І. Сучасники Дмитра Яворницького Хрінникови: історія і доля	76
Борисенко О.Є. Фотограф Дніпробудівської археологічної експедиції Марк Залізник	81
Мартінова С.М. Неопублікована поема Михайла Чхана «Яворині думи»	85

II. СТАН І РОЗВИТОК МУЗЕЄЗНАВСТВА: ОГЛЯД КОЛЕКЦІЙ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВА ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЙНИХ ЗАКЛАДІВ

Капустіна Н.І. Проблеми і перспективи діяльності Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І.Яворницького на сучасному етапі	88
Бекетова В.М. До історії Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І.Яворницького в особах (життєва доля і музейна діяльність керівників закладу)	91
Сердюк М.И. Палеозоологічна колекція в зібранні Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І.Яворницького	97
Чурилова Л.Н. Выдающиеся памятники древней и средневековой скульптуры из коллекции Днепропетровского исторического музея им. Д.И.Яворницкого	102
Журба А.С. Проблеми каталогізації зібрання козацьких старожитностей у фондах Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І.Яворницького	104
Осадча Ю.А. Портрети історичних діячів козацької доби в колекції Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І.Яворницького	106
Тихонова М.М. Культурна колекція Дніпропетровського історичного музею та її фундатор Д.І.Яворницький	110
Подосинова М.А. Медная утварь XVII века из фондов Днепропетровского исторического музея им. Д.И.Яворницкого	114
Степаненко Н.О. Ювелири Росії кінця XIX — початку XX ст.: майстри Дому Фаберже (пам'ятки зібрання Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І.Яворницького)	118
Івлєва С.В. Музейна студія «Жива глина»	121
Сабов М.М. Соціальні функції музеїв історичного профілю на сучасному етапі	123
Федулова Н.І. Навчальна екскурсія як форма музейної педагогіки (з досвіду роботи Музею історії м. Дніпродзержинська)	125
Черкащенко М.В. Основні напрямки виставкової діяльності Музею історії м. Дніпродзержинська на сучасному етапі	128
Коломійчук О.І. Колекція поштових листівок у Музеї історії м. Дніпродзержинська	130
Лось О.М. Колекція рушників із фондів Музею історії м. Дніпродзержинська	133
Сердюк Н.П. Проблеми комплектування фондів на сучасному етапі (із досвіду роботи Музею історії м. Дніпродзержинська)	137
Мащенко О.О. Музей історії м. Дніпродзержинська як історично-культурний центр міста	139
Аліванцева О.В. До історії створення музею «Літературне Придніпров'я»	142
Кокіна Л.С. Людина і час (за матеріалами Дніпропетровського металургійного заводу ім. Г.І.Петровського)	146
Сацута В.М. Листівки Великої Вітчизняної та Другої світової війн у зібранні Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І.Яворницького	151

ФІЛОСОФІЯ

Осетрова О.А. Гегель: Человек. Смерть. Самоубийство	155
Квітка С.А. Соціофізичні та етносоціальні аспекти соціального прогнозування	160

АНОТАЦІЇ

Н.Ю.ЧЕРГІК ЄВГЕНІЯ ЕВЕНБАХ І ДМИТРО ЯВОРНИЦЬКИЙ

Чергик Наталія Юріївна – старший науковий співробітник Запорізького національного заповідника «Хортиця»

У житті кожної творчої людини бувають знайомства, які можна назвати вирішальними або навіть поворотними пунктами їх біографії. Для художниці Є.К.Евенбах таким знайомством стала зустріч з Д.І.Яворницьким.

Народилась Євгенія Костянтинівна в Кременчузі в родині залізничника у 1889 році. Першу освіту здобула в Катеринославській гімназії, що дозволило в скрутні часи викладати французьку мову, займатися канцелярською справою. Але з дитинства Є.К.Евенбах бажала іншої освіти і роботи – вона мріяла стати художником. Вже в перших пробах пензля і пера (копіювання картин з журналів, карикатур на теми життя гімназисток, етюдах, виконаних у Потьомкінському парку Катеринослава) помітне уважне сприйняття природи і суспільства, прагнення до природи, відчуття кольору [5, 7, 14].

Мрія вчитись живопису здулась у 1910 році – через декілька років по закінченні гімназії Є.К.Евенбах приїхала до Петербурга з наміром займатися в школі Товариства заохочування художеств. Тут вона послідовно пройшла всі основні класи, і серед найбільш обдарованих студентів була зарахована до класу композиції М.К.Реріха. Пізніше в автобіографічних споминах Є.К.Евенбах згадувала, що у Миколи Костянтиновича відчувала себе «художницею іншої національності», вона не знайшла те, чого шукала, і вперше зустрілась з внутрішнім протиріччям. З одного боку, юна Є.К.Евенбах була захоплена самобутнім декоративним початком картин М.К.Реріха; з іншого боку, заняття композицією не задовольняли її, і задані метром ескізи на теми Біблії та казок («Дивний вилов риби», «Агар у пустелі», «Війна грибів», «Летучий корабель» та ін.) у неї зовсім не виходили [5, 7-8].

Влітку 1911 року Є.К.Евенбах відвідала батьківщину своєї юності. Тут, у Катеринославі, і сталося знайомство з Д.І.Яворницьким. Це була дійсно випадкова зустріч: в Обласному музеї ім.О.М.Поля Євгенія Костянтинівна робила замальовки, Дмитро Іванович підійшов до неї, оглянув роботи, після чого запропонував поїздити по селах і там помалювати, оскільки сам уже кілька років перебував під враженням від побаченого: «В Мишуриному Розі мене здивував і захопив звичай місцевих малоросіянок розписувати свої хати і зовні і всередині всякими «квітками» й узорами найрізноманітніших фарб і найрізноманітніших комбінацій. Двадцять років я роз'їжджав по місцях колишнього Запорозжя, такого дива до цього часу мені не довелося бачити, як у Мишуриному Розі»

[3, 210; 5, 9].

Є.К.Евенбах прийняла запрошення Д.І.Яворницького і перше літо після вступу до Товариства заохочування художеств провела в Мишуриному Розі та Лопманській-Кам'янці. «Знайомство з народом» – як назвала цю подорож художниця, дало їй багато цікавого і навіть несподіваного. Те, що побачила Є.К.Евенбах в Мишуриному Розі та Лопманській-Кам'янці, стало для неї прозрінням! Тільки тут вона зрозуміла, чим картини М.К.Реріха підсвідомо приваблювали її – вони нагадували найсильніші і перші враження дитинства: розписи українських селянських хат, багатство і яскравість українських ярмарок [5, 8-10]. Є.К.Евенбах була вражена таким несподіваним для самої себе відкриттям. Вона зробила близько 30 акварельних копій окремих фрагментів настінного розпису та різьблення по дереву [3, 210].

Наповнена бажанням продовжити роботу, Є.К.Евенбах знов прибула до Катеринослава у 1913 році. Правда, спочатку стикнулася з труднощами і була близька до того, щоб відмовитись від поїздки по селах. Справа в тім, що минулого разу за рекомендацією Д.І.Яворницького земські управи виділяли їй коней з возом. Цього року Євгенія Костянтинівна з Дмитром Івановичем не зустрілась. В листі Т.М.Романченка до Д.І.Яворницького читаємо: «... Приходила до нас в Музей художниці Евенбах, яка їде з дорученням С.-Петербурзького Музею по селах малювати народний орнамент. Так ось вона думала, що і Ви дасте їй якунебудь роботу. Та без Вас я не міг їй нічого на це сказати» [5, 9; 12, 255]. Д.І.Яворницький у той час перебував в Харкові, і очевидно листом направив Є.К.Евенбах в Котовку до маєтку Георгія Петровича Алексеєва – свого давнього приятеля і знайомого. В книзі «Запорожжє в остатках старини і преданій народа» про Г.П.Алексеєва – генерала, таємного радника, катеринославського губернського проводиря дворянства, гофмейстера Височайшого двору, сказано, що він «известенъ въ наукъ какъ нумизматъ, а во всемъ новороссійскомъ краѣ – какъ собиратель древностей и обладатель большого музея, стоящаго около сотни тысячъ рублей» [10, 99; 102, 11, 27]. Характеристику господаря маєтку доповнює лист К.О.Білиловського до Д.І.Яворницького: «Але вони не з тих людей! Вони звикли до фіміаму, до послуг людських, до поклонів... А як же усі їздять до його, бо він з царем обіда...» [12, 86]. Так Є.К.Евенбах уперше тісно стикнулася з життям «вищого суспільства». По неділях до маєтку з'їжджалися гості. Разом з

запрошеними і господарями за стіл сівав весь штат двору: архітектор, лікар, агроном, бібліотекар, вчителі – всі в парадних костюмах. Для більшої вишуканості будинок освітлювали виключно свічками, хоч тут вже був електричний струм. Розкіш палацу Г.П.Алексєєва становила контраст з хатами селян Котовки, де розписів та вишивок Є.К.Евенбах майже не знайшла, через що й малюнків зробила небагато. Творчий дисбаланс врятувала зустріч з простою селянкою з Петриківки Тетяною Якимівною Пата – талановитою художницею, автором оригінальних розписів коминів та акварелей на тему селянського життя. Ця зустріч настільки благодатно вплинула на Є.К.Евенбах, що в 1913 році художниця написала значно більше, ніж у 1911 р. натурних робіт, пейзажів олією, виразних і реалістичних етюдів з зображенням села, парку, палацу. Крім того, знайомство з Т.Я.Патою покляло початок вивченню і колекціонуванню мистецтва українських народних майстрів: скопійовані Є.К.Евенбах розписи коминів у Петриківці і Шульгівці, разом з ранніми малюнками Т.Я.Пата були вивезені Евенбах до Петербурга, де їх продемонстрували на виставці в школі Товариства заохочування художеств. Крім того, протягом навчання в школі художеств Є.К.Евенбах виступала з доповідями про петриківських майстрів живопису [5, 10-13; 6, 386].

Подорожі по Катеринославщині в 1911, 1913 роках відобразились на всій подальшій творчості Є.К.Евенбах. Скажімо, порада І.Ю.Рєпіна (до якого Є.К.Евенбах приїхала за дорученням Д.І.Яворницького): «Учиться, учиться у природы – все равно у какого художника в какой школе», – так закріпилась у сумлінні молодій художниці, що допомогла їй уникнути крайнощів післяреволюційних війнь «видобленого в просторі мистецтва», не заплутатись у безлічі класів Державних Вільних художньо-учбових майстерень, в широко розкриті двері яких увійшло стільки такого народу, який раніше і думати не думав про мистецтво, – Є.К.Евенбах обрала май-

стерню В.І.Шухаєва, який привчав студентів пізнавати і передавати пластику тіла і форми, потім перейшла до майстерні К.С.Петрова-Водкіна, чия творчість носила самобутній, національний, сучасний характер [5, 20, 22].

Досвід, отриманий у роботі в українських селах, став у пригоді під час написання копій настінних розписів церков Новгород (1920 р.) та Чернігова (1924-1925рр.). Одна з найкращих робіт цієї серії заслужила характеристику «факсимільної» – це копія середньої фігури знаменитої фрески трьох воїнів з церкви Спаса Преображення на Ковальові під Новгородом – художниця точно передала не тільки образ, а й фактуру стіни, і навіть тріщинки на ній.

Як колись на Україні, де зустрічі з народним мистецтвом давали наснагу творити, так і в роки роботи над дитячою книжкою (1920-1930-і рр.) Є.К.Евенбах знаходила натхнення в непростій праці рибалок, столярів, плотників, кушнірів, торговців: «Мои книжки вышли из жизни. Кругом меня был живой материал, который был интересен и нужен» [5, 67]. Розвинута з подачі Д.І.Яворницького впевненість в вічно живому для митця народному джерелі допомогла Є.К.Евенбах зберегти чуттєвість до національних проявів де б вона не працювала, де б не була: в Росії, в Грузії, на Амурі – всюди тонко підхоплювала і передавала місцевий колорит і характер [1, 431-437].

Ім'я Євгенії Костянтинівни Евенбах можна зустріти в виданнях про «мистецтво, народжене Жовтнем» – безсумнівно, вона знайшла свою нішу в радянському живописі та графіці. Але той факт, що в обставинах дореволюційного мистецтва, коли національні, а тим більше народні твори ще не були зрозумілі живописцям, Є.К.Евенбах, за порадою Д.І.Яворницького, складає серію акварельних копій з зображенням знищених часом розписів простих українських хат, – ставить її ім'я в число перших представників науки і мистецтва, які професійно зацікавились неповторною оригінальністю народної багатівкової спадщини Придніпров'я [7, 10; 9, 14].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Изобразительное искусство Ленинграда (1917-1977). – Л.: Художник РСФСР, 1981.- 479с.
2. Искусство, рожденное Октябрем. – М.: Советский художник, 1967.- 420 с.
3. Історія міст і сіл УРСР: Дніпропетровська область. – К., 1969.- 958 с.
4. Краткий словарь по эстетике. – М.: Политиздат, 1964.- 543 с.
5. Матафонов В.С. Євгенія Константиновна Евенбах.- Л.: Художник РСФСР, 1988.- 181с., ил.; цв.ил.
6. Мистецтво другої половини XIX-XX століття. В шести томах. – Т.ІУ., кн.2.- К.: Жовтень, 1970.- 436 с.
7. Народные мастера Приднепровья.- Днепропетровск: Промінь, 1978.- 110 с.
8. Сердцем слушаю революцию. Искусство первых лет Октября. – Л.: Аврора, 1980.- 35 с.; 384 ил.
9. Українське народне мистецтво: Живопис. – К.: Мистецтво, 1967.- 55 с.; 183 цв. іл.
10. Эварницький Д.И. Запорожье въ остаткахъ старины и преданіяхъ народа.- Спб., 1988. – Ч.І. – 294 с., ил.
11. Эварницький Д.И. Запорожье въ остаткахъ старины и преданіяхъ народа. Часть II. – Спб., 1988. – 260 с., ил.
12. Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького. Вип.2. – Дніпропетровськ, 1999.- 460 с.